

V. I. GULAEV, *Drevnejšie civilizacii Mezoameriki*, Moskwa 1972 Izdatelstvo „Nauka”, 278 s.

Głównym tematem książki są ważniejsze kultury klasyczne Mezoameryki, autor jednak dodał również wartościowe rozważania dotyczące okresów wcześniejszych. W książce znajdujemy następujące rozdziały: Dzieje archeologii mezoamerykańskiej, Najstarsze zabytki, „Rewolucja neolityczna” i pochodzenie rolnictwa, Mezoamerykańskie kultury okresu archaicznego, Problem Olmeków, Cywilizacja Teotihuacán, Cywilizacja Majów, Cywilizacja Monte Alban, Ogólna ocena mezoamerykańskich cywilizacji okresu klasycznego. Przy końcu pracy znajduje się streszczenie w języku hiszpańskim (zbyt krótkie) i bibliografia.

Badania nad kulturami Indian w Mezoameryce zaczęły się w XVI-XVII w., lecz właściwe prace archeologiczne datują się dopiero na wiek XIX. Ustalono — pisze Gulajew — że człowiek pojawił się w Meksyku 10-12 tysięcy lat temu. Naszym zdaniem, jest to data zbyt późna, gdyż jak podaje ostatnio choćby J. Comas w Tlapacoya odkryto zabytki datowane metodą radiowęglową na 20000 ± 2600 i 21150 ± 1950 p.n.e.¹ Nad problemami archeologii Mezoameryki pracują naukowcy wielu krajów, lecz największy udział mają Meksykanie i Amerykanie z USA. Dodajmy, że pewien wkład wnosi też nauka polska².

Gulajew pisze, że pierwsi ludzie przybyli do Ameryki z północnego zachodu przed 15-20 tysiącami lat. Naszym zdaniem również ta data nie jest aktualna; najnowsze odkrycia dowiodły, że człowiek pojawił się tam już około 50 tysięcy lat temu³. Jedne z najstarszych zabytków pochodzą z terytorium USA i wiążą się z kulturami Sandia i Clovis. Najstarsi przybysze byli paleolitycznymi łowcami i zbieraczami. Wiele stanowisk paleolitycznych pochodzi również z Meksyku; tu znaleziono zabytki starsze typu Clovis i Folsom, późniejsze typu Plainview i Meserve oraz szeregi innych. Na X tysiąclecie p. n. e. datowana jest miejscowa kultura Diablo, a na VIII tysiąclecie — kultura Lerma. Z okresu 10000-7200 p. n. e. pochodzi kompleks Ajuereado, a z okresu 7200-5500 p. n. e. kompleks El Riego. O ile we wcześniejszych okresach

¹ J. COMAS, *Where did the first Americans come from?*, „The UNESCO Courier”, Aug.-Sept. 1972, s. 46 n.

² A. WIERCIŃSKI, *An Anthropological Study on the Origin of „Olmecs”*, „Światowit”, t. 33: 1972, s. 143 n.; idem, *Inter- and Intrapopulational Racial Differentiation of Tlatilco, Cerro de las Mesas, Teotihuacán, Monte Alban and Yucatan Maya*, „Światowit”, t. 33: 1972, s. 175 n.; idem, *Racial Affinities of some Ancient Populations in Mexico*, [w:] *Anthropological Congress dedicated to Aleš Hrdlička*, Prague 1971, s. 485 n.; idem, *Ricerca antropologica sugli Olmechi*, „Terra Ameriga”, vol. 18/19, Geneva 1969, nadbitka.

³ Mówił o tym w 1972 r. na odczycie w Warszawie R. Ferre d'Amare z Meksyku.

łowiectwo przeważało nad zbieractwem, to w okresie ostatnim zbieractwo wysunęło się na pierwszą pozycję. Z ostatnią fazą wiążą się też najstarsze ślady tkactwa, plecionkarstwa i obróbki drewna. Ogólnie biorąc kultury Mezoameryki pozostawały pod wpływami kultur Ameryki Północnej.

Na czasy od VII do III tysiąclecia p. n. e. przypada tzw. okres przejściowy od kultur paleolitycznych do kultur neolitycznych. Wskutek wymarcia grubej zwierzyny ludność przeszła na zbieractwo uzupełniane rybołówstwem. Z tego czasu w Meksyku znane są takie stanowiska jak Peralta, Ermosilo, Chicoloapan, Yanhuitlan i Comítán oraz przemysł Chalco. Stanowiska tego czasu znane są też z Gwatemali i Hondurasu.

Na okres 7000-5000 p. n. e. w Sierra Madre przypada rozwój kultury Infernillo, z którą wiążą się początki rolnictwa; znaleziono ślady uprawy tykwy i pieprzu; wśród zabytków wyróżniono rolnicze kopaczki kijowate. Początki rolnictwa, jeszcze przy dużym udziale łowiectwa, stwierdzono też w Tamaulipas z okresu 5000-3000 p. n. e.; uprawiano tam bób i tykwę. Na okres datowany metodą radiowęglową na 2493 ± 280 p. n. e. przypadają początki uprawy kukurydzy; jest to etap La Perra (3000-2200 p. n. e.), w którym produkty upraw rolnych liczą 9%, zbieractwa 76% i łowiectwa 15%. Później proporcje te zmieniają się. Na etapach Flacco (w Sierra Madre) i Almagre (w Sierra de Tamaulipas — 2200-1800 p. n. e.) produkty rolnictwa sięgają już 20%. Wreszcie na etapie Gerra (1800-1400 p. n. e.) produkty rolne wynoszą 50%.

Interesujące odkrycia R. Mac Neisha dotyczą doliny Tejuacan w południowej Puebli; stwierdził on, że w okresie kultury Cochcatlan (5200-3400 p. n. e.) pojawiło się tu pierwsze rolnictwo oparte na uprawie kukurydzy, tykwy i pieprzu, później doszła fasola; warstwy kulturowe z tego czasu świadczą o osiadłym trybie życia; wśród narzędzi odkryto żarna, młździerze i drewniane kopaczki kijowate. Podobnie jak w Starym Świecie, rozwinęły się tu neolityczne rolnicze kultury osiadłe. Gulajew bez wahań opowiada się za endogennością rolnictwa Mezoameryki. Należy sądzić, że jest to słuszne stanowisko. Wypada jednak wspomnieć, że pewne rośliny — jak sądzą niektórzy badacze — zostały przywiezione do Ameryki z zewnątrz (bawełna i tykwa). Dotyczy to zwłaszcza bawełny, która według wszelkiego prawdopodobieństwa została tu sprowadzona z Azji przez Pacyfik⁴. Na lata

⁴ G. R. WILLEY, *An Introduction to American Archaeology*, vol. 1, New Jersey 1966, s. 21-22.

3400-2300 p. n. e. przypada kolejny etap rozwojowy, zwany Abejos. Wtedy pojawiają się trwałe osiedla z ziemiankami, a udział produktów rolnych wzrasta do 30%. Dopiero w następnym etapie Purron (2300-1500 p. n. e.) płody rolne zajmują pierwsze miejsce. Z okresu tego znamy chaty zbudowane z drewna i gliny. Typowa wczesnorolnicza kultura przypada na fazę Ajalpan (1500-900 p. n. e.).

W dolinie Oaxaca odkryto szereg stanowisk z okresu 7200-5200 p. n. e.; zarejestrowano tu ślady rolnictwa już około 6900 p. n. e. (uprawa tykwy).

Mezoameryka nie miała jednego centrum wczesnego rolnictwa. Najstarsze ślady uprawy kukurydzy występują w dolinie Tejuacan około 5000 p. n. e.; była ona rośliną endogenną, za czym przemawia występowanie form dzikich. Z południowej Puebli wywodzi się też uprawa fasoli; stwierdzono ją tu już około 5000 i 400 p.n.e. Tykwa pojawiła się w rejonie Tamaulipas w okresie 7000-5000 p.n.e.

Niejasne jest, pisze Gulajew, pochodzenie ceramiki. Pojawiła się ona najpierw w Panamie i Ekwadorze (III tysiąclecie p.n.e.). Naszym zdaniem nie można wykluczyć, że technologia ceramiki została przywieziona do Ameryki z Azji, gdyż około 3000 p.n.e. miały miejsce kontakty transpacyficzne między Ameryką Południową i Azją. Przy tym najstarsza amerykańska ceramika w Ekwadorze, datowana na około 3000 p.n.e., wykazuje analogie do japońskiej ceramiki kultury Jomon⁵. Warto tu dodać, że M.S. Edmonson hipotetycznie przyjmuje, iż wynalazku ceramiki dokonano około 8200 p.n.e. w Mongolii, skąd miała ona następnie rozprzestrzenić się w Starym i Nowym Świecie⁶.

Sumując można wyróżnić dwa etapy „rewolucji neolitycznej”: 1 — pojawienie się rolnictwa (VII-III tysiąclecie p.n.e.); 2 — przewaga rolnictwa i osiadły tryb życia (od schyłku III tysiąclecia p.n.e.). Zarówno w Starym, jak i Nowym Świecie ten typ gospodarki rozwinął się w rejonach wyżynnych o ciepłym klimacie.

Na przełomie III i II tysiąclecia p.n.e. ustalają się rolnicze centra neolityczne w Puebli, Oaxaca, Dolinie Meksykańskiej i zachodnim Hondurasie. Następuje okres archeologiczny, zwany przez niektórych autorów formatywnym, dla którego trudno ustalić periodyzację, ze względu na szczupłą bazę materiałową.

⁵ E. STRADA, B. J. MEGGERS, C. EVANS, *Possible Transpacific Contact on the Coast of Ecuador*, „Science”, vol. 135, nr 3501, s. 371 n.; J. A. FORD, *A Comparison of Formative Cultures in the Americas*, Washington 1969, s. 86, 148, 151, 183, 184.

⁶ M. S. EDMONSON, *Neolithic Diffusion Rates*, „Current Anthropology”, vol. 2, nr 2, April 1961, s. 71 n.

Gulajew krytycznie ustosunkowuje się do periodyzacji G. C. Vaillanta i R. Wauchope'a, uważając je za słabo ugruntowane. Opowiada się natomiast za periodyzacją radzieckiego archeologa W. M. Massona, ustaloną dla Bliskiego Wschodu i Azji środkowej. Masson wyróżnił trzy etapy rozwojowe kultur wczesnorolniczych: 1 — etap ekonomiki archaicznej, 2 — etap ekonomiki nowego typu, 3 — etap rzemiosła. Naszym zdaniem podział ten jest zbyt ogólny i nie uwzględnia specyfiki kultur mezoamerykańskich. W każdym razie wiadomo, że w okresie archaicznym w Mezoameryce rozwijało się kilka kultur, które — zdaniem Gulajewa — zawierały załączki wyższych cywilizacji okresu klasycznego. Gulajew uważa bowiem, że cywilizacje klasyczne miały pochodzenie endogenne. Nie można twierdzenia tego przyjąć bez zastrzeżeń, a uwagi w tej kwestii zamieścimy w dalszej części recenzji.

Ogólnie biorąc okres archaiczny dzieli się na trzy fazy:

1. Faza wczesna, datowana na 2000-1000 p.n.e. Ekonomikę jej cechowały przeżytki dawnego okresu, gdyż obok rolnictwa poważną rolę odgrywały łowiectwo i zbieractwo. Znane było budownictwo drewniano-gliniane. Zwraca uwagę stanowisko Chiapa de Corzo, gdzie stwierdzono budownictwo z cegły. Z okresem tym jest związany szereg stanowisk: Yarumela w Hondurasie, La Victoria w Gwatemali, Salinas de Blanca, Los Naranjos.

2. Faza środkowa, datowana na 1000-500 p.n.e. Przewagę zyskało wtedy rolnictwo i prawie zanikły przeżytki dawnej ekonomiki. Płody rolne (kukurydza, fasola, tykwa) sięgały 85-90% bazy żywnościowej. W rolnictwie pojawia się technika irygacyjna (w dolinie Tejuacan). Powstaje wiele nowych form ceramicznych. Występuje też architektura sakralna w postaci kamiennych piramid, na których szczycie wznoszono świątynie. Formuje się warstwa kapłańska (figurki kapłanów). W religii powstaje panteon bogów (m. in. występuje Quetzalcoatl). Pojawia się święta gra w piłkę.

3. Faza późna datowana na 500-100 p.n.e. Zarysowują się kontury wyższej cywilizacji. W rolnictwie powstają złożone systemy irygacyjne, pojawiają się pola tarasowe, rozwijają się technologie, rozkwitają handel i rzemiosło. Powstają centra religijne i administracyjne (piramida świątyni słońca w Teotihuacán, okrągła świątynia w Cuicuilco). Utrwała się warstwa kapłańska. Mają miejsce początki sztuk architektonicznej, rzeźbiarskiej i malarskiej. Formuje się społeczeństwo klasowe. Autor pisze, że trudno jest wyróżnić ośrodek, w którym doszło do tych innowacji. Naszym zdaniem nie jest tak; wiadomo bowiem, że

najwcześniejszym centrum protocywilizacyjnym była kultura Olmeków.

Omawiając problem roli Olmeków, ludu, który stworzył kulturę La Venta — macierz cywilizacji mezoamerykańskich — Gulajew stara się pomniejszyć ich rolę dziejową. Z kulturą tą wiążą się takie stanowiska jak La Venta, Cerro de las Mesas, Tlatilco, Tres Zapotes. La Venta to typowe suche wzgórze otoczone terenem podmokłym. Odkryto tu piramidę i inne budowle. Było to ważne centrum kultowe. Na podstawie analiz radiowęglowych datuje się je na lata 800-400 p.n.e. Niektórzy badacze uważają, że kultura La Venta sięga 1200 r. p.n.e. Według M. Coe'a kulturę Olmeków cechują takie elementy, jak gliniana architektura, wysoko rozwinięta rzeźba w kamieniu, zastosowanie bazaltowych kolumn w budownictwie, precyzyjna technika obróbki nefrytu i serpentynu, wielkie bruki kamienne kryjące w sobie ofiary rytualne, lustra kamienne, gliniane figurki, jednobarwna ceramika. Dochodzą do tego — zdaniem M. Covarrubiasa — takie cechy jak wielkie rzeźby głów ludzkich z kamienia, stele i ołtarze. Sztukę cechowały motywy jaguara i karła.

Dokładne granice zasięgu i chronologii kultury La Venta nie są znane. Jedni (M. Covarrubias) przypuszczają, że pierwotnym centrum kultury Olmeków było nadpacyficzne wybrzeże Meksyku, a stąd mieli oni przeniknąć do Doliny Meksykańskiej i dalej na wschód do Veracruz i Tabasco. Inni (B. Piña Chan) uważają, że pracentrum znajdowało się na granicy stanów: Puebla, Morelos i Guerrero. Kultura ta miała przetrwać do 600 r. n.e. Gulajew uważa jednak, że kultura Olmeków rozwinęła się w drugiej połowie I tysiąclecia p.n.e.; miała ona powstać w tym czasie, kiedy to również w innych rejonach Mezoameryki powstały załączki wyższych cywilizacji. Gulajew usiłuje wykazać, że u schyłku ery starożytnej szereg ludów na szerokim terytorium wkroczył w etap przejściowy od kultury archaicznej do wyższej cywilizacji. Rozważania autora na temat Olmeków nie są przekonujące. Naszym zdaniem, zgodnym z większością autorów, kultura Olmeków wyprzedzała w czasie (1200-800 p.n.e.) inne centra protocywilizacyjne. Przemawiają za tym dane chronologii radiowęglowej, a dodatkowym argumentem chronologicznym jest fakt orientacji kompleksu sakralnego w La Venta w stosunku do położenia gwiazdozbioru Wielkiej Niedźwiedzicy, jakie zajmowała ona w tym czasie⁷. Przyjęcie jednego bądź drugiego stanowiska w kwestii Olmeków rzutuje na problem powstania wyższych cywilizacji. Jeśli Olmeków datuje się na drugą połowę

I tysiąclecia p.n.e., to tym samym musi się przyjąć, że podłożem cywilizacji klasycznych były różne kultury późnego okresu archaicznego. Jeśli natomiast przyjmujemy, że Olmecy ze swoją wysoką kulturą pojawili się około 1000 r. p. n.e., powstaje kwestia, czy była to kultura endogenna, czy raczej egzogenna. Stwierdza się brak pozycji wyjściowych dla tej wczesnej kultury i z tej racji niektórzy autorzy sądzą, że jej źródła należy szukać w Starym Świecie. Gulajew nie pisze o tym, gdyż świadomie wyłącza z rozważań możliwość ewentualnych zewnętrznych wpływów.

Godzi się tu wspomnieć o interesującym artykule C. Gaya, który ukazał się niedawno i nie mógł być znany Gulajewowi w czasie pisania pracy. C. Gay uważa, że 1 — różnice intelektualne między Olmekami a sąsiednimi ludami świadczą o dużej starożytności tradycji olmeckiej; 2 — tradycja olmecka pojawia się jakby nagle i nie są znane w Mezoameryce jej wcześniejsze ogniwa, w związku z czym jej macierzy należy szukać w Eurazji. Na korzyść tego przypuszczenia autor przytacza analogie, jakie istnieją w zakresie sanktuariów jaskiniowych i niektórych elementów sztuki petroglificznej (znaki punktowe, trójkąty i romby) z jednej strony w kulturze olmeckiej, a z drugiej — w sztuce późnego paleolitu i w kręgu megalitycznym w zachodniej Europie. Inne świadectwo zbieżności tych dwóch ośrodków to pomniki megalityczne, takie jak monolity, dolmeny i aleje kamienne znane zarówno w kulturze Olmeków, jak i w basenie Morza Śródziemnego, gdzie mają one bardzo starą metrykę (od V tysiąclecia p.n.e. do I tysiąclecia n.e.)⁸.

Naszym zdaniem, nie należy bagatelizować tych megalitycznych zbieżności. Wychodzą bowiem one naprzeciw innemu faktowi. Mianowicie w ostatnich latach A. Wierciński, poddawszy analizie antropologicznej ludzki materiał kostny i przedstawienia ludzi w ikonografii kultury La Venta, stwierdził występowanie m. in. typu pacyficznego pochodzenia chińskiego (wpływy z czasów dynastii Szang) i, co ciekawsze, typów rasowych ekwatorialnego i armenoidalnego, dla których pozycję wyjściową mogły stanowić tylko basen Morza Śródziemnego i Afryka. Wierciński przypuszcza, że dwie ostatnie rasy mogły koegzystować w kręgu kultur megalitycznych w północno-zachodniej Afryce i na półwyspie Iberyjskim i stamtąd mogła wyjść kolonizacja Mezoameryki. Udział tych elementów w kulturze Meksyku był znaczny pod względem liczebnym, dzięki czemu można mówić o ewentualnym twórczym oddziaływaniu kulturowym przy-

⁷ Informacja doc. dr. A. Wiercińskiego z Warszawy.

⁸ C. GAY, *Paleolithic and Megalithic Traits in the Olmec Tradition of Mexico*, „Almogaren”, vol. 2: 1971, s. 67 n.

byszów na barbarzyńskich tubylców⁹. W tym świetle wyraźnie widać, jak niepełne są rozważania Gulajewa dotyczące problemu genezy cywilizacji Mezoameryki.

Z kolei autor charakteryzuje trzy ważniejsze cywilizacje okresu klasycznego (I tysiąclecie n.e.) w Mezoameryce: Teotihuacán, Majów i Monte Alban.

W kulturze Teotihuacán centralną pozycję zajmuje miasto o tej nazwie; jego rozmiary ocenia się na blisko 30 km kwadratowych, a samo centrum kultowe zajmowało przestrzeń 4×3 km. Stały tu potężne i wspaniałe budowle kultowe, m.in. piramidy słońca i księżycy oraz świątynia boga Quetzalcoatl. Kultura ta znana jest także z innych stanowisk. Cechują ją monumentalna architektura, rzeźba, freski, znajomość rzemiosł, rozwinięta religia oraz znajomość pisma i kalendarza. Była to kultura państwa o ustroju klasowym. Główny obszar tej kultury znajduje się w Dolinie Meksykańskiej. Wyróżniono kilka jej faz: według G. C. Vaillanta pięć, według R. Piñy Chana trzy, a według R. Millona jedenaście faz. Gulajew uważa, że źródła pozwalają jedynie na wyróżnienie trzech faz: 1 — z którą wiąże się daty radiowęglowe 478 ± 500 p.n.e., 30 ± 80 n.e., 80 ± 75 n.e. i 145 ± 120 n.e.; 2 — datowana na okres 0-200 n.e.; 3 — od III do IX w. n.e. Można zauważyć, że periodyzacja Gulajewa nie jest precyzyjna, gdyż daty przytoczone przez niego dla fazy I w części odnoszą się przecież do fazy II. Ogólnie biorąc kultura ta trwała od przełomu er przez osiem lub dziewięć wieków.

Jest wiele teorii próbujących wyjaśnić pochodzenie kultury Teotihuacán. Sprowadzają się one do dwóch typów koncepcji: allochtonistycznej i autochtonistycznej. Gulajew opowiada się za drugą koncepcją i zwraca uwagę na załączki tej kultury już w okresie archaicznym. Zbieżności z kulturami archaicznymi mają dotyczyć takich zjawisk, jak architektura, ceramika, rzeźba, ikonografia, religia. Gulajew neguje ewentualne wpływy zewnętrzne tak w przypadku kultury Teotihuacán, jak i innych kultur klasycznych, co wzbudza nasze wątpliwości (piszemy o tym przy końcu recenzji). Podstawą gospodarki w kulturze Teotihuacán było rolnictwo, przypuszczalnie z zastosowaniem techniki irygacyjnej. Przypuszcza się, że zakładano też pola — wysepki, rodzaj ogródków zbudowanych z naniesionej ziemi. Był też znany system pól tarasowych na stokach wzgórz. Uprawiano kukurydzę, fasolę, tykwę, pieprz, pomidory, bawełnę i in. Nie stroniono też od łowiectwa, rybołówstwa i zbieractwa. Kultura materialna miała charakter neolityczny. Wbrew wielu autorom, którzy kulturze tej przypisują

ustroj teokratyczny, Gulajew uważa, że obok kapłanów istnieli też władcy świeccy. Jest to twierdzenie dyskusyjne, ponieważ o ustroju mówi się na podstawie mało czytelnych w tym względzie danych archeologicznych. W każdym razie było to społeczeństwo klasowe, w którym oprócz klas panujących istnieli też rolnicy, rzemieślnicy, kupcy itd. W kulturze Teotihuacán było znane pismo hieroglificzne i kalendarz, uprawiano też matematykę i astronomię. Jej twórcy należeli do grupy językowej nahuatl, tj. byli zbliżeni do Tolteków i Azteków. Upadek tej kultury objaśniany jest dwiema odmiennymi przyczynami: 1 — najazdem wrogich ludów, 2 — zamieszkami wewnętrznymi. Gulajew opowiada się za pierwszą z tych teorii, zwracając uwagę na analogiczne wydarzenia najeźdźcze w XI i XII w. n.e. Upadek kultury Teotihuacán nastąpił około 700-800 r.n.e.

Inną wielką cywilizację stworzyli w okresie klasycznym Majowie. Rozwijała się ona w południowym Meksyku, części Gwatemali, Salwadoru i Hondurasu oraz w brytyjskim Hondurasie. Kultura ta odznaczała się unikalną architekturą kamienną, hieroglifami, kalendarzem, polichromowaną ceramiką, rozwiniętą rzeźbą, wspaniałymi grobowcami arystokracji sakralnej i świeckiej, charakterystycznym panteonem bogów. Majowie pozostawili po sobie szereg miast. Ich kultura doczekała się wielu systemów periodyzacyjnych. Większość uczonych wyróżnia w niej okresy: archaiczny klasyczny i postklasyczny. Wśród propozycji periodyzacyjnych autor preferuje podział G. Willeya, który wyróżnił następujące okresy: 1 — pierwotnych łowców, od X do VII tysiąclecia p.n.e.; 2 — zbieraczy i łowców z początkami rolnictwa, od 7000 do 1500 p.n.e.; 3 — rolników, od 1500 p.n.e. do 1520 r. n.e. Ostatni okres dzieli on na cztery podokresy: a) przedklasyczny, od 1500 p.n.e. do przełomu er, b) przejściowy, od przełomu er do 300 n.e., c) klasyczny, od 300 do 900 n.e., d) postklasyczny, od 900 do 1520 r. n.e. Gulajew proponuje też własny podział na trzy długie okresy: 1 — paleoindiański, od 10000 do 2000 p.n.e.; 2 — archaiczny, od 2000 do 100 p.n.e.; 3 — okres cywilizacji, od 100 p.n.e. do XVI w. n.e. W odróżnieniu od wielu autorów, którzy początek tej cywilizacji datują na 300 r. n.e., Gulajew proponuje datę wcześniejszą o parę wieków (przyjmuje początki około przełomu er).

Podobnie jak w wypadku kultury Teotihuacán Gulajew uważa, że początków cywilizacji Majów należy szukać w okresie archaicznym, tym niemniej podkreśla, że jest to zagadnienie trudne pod względem teoretycznym. Nie brak teorii, według których cywilizacja ta została przeniesiona z zewnątrz, nie wyłączając Starego Świata (R. Heine-Geldern, G. Ekholm).

⁹ WIERCIŃSKI, *An Anthropological...*, s. 143 n.; idem, *Inter- and Intrapopulational...*, s. 175 n.

Zgodnie z autochtonistycznym stanowiskiem autor zwraca uwagę, że pierwiastki kultury Majów istniały już w okresie archaicznym. Tak na przykład elementy architektury pojawiły się w okresie 1000-100 p.n.e., budownictwo świątynne sięga początków nowej ery, z okresu archaicznego pochodzą też niektóre formy ceramiki. Związki obserwuje się również w obrębie obrządku grzebalnego. Interesujące dane przytacza Gulajew na temat początków pisma; mianowicie na ceramice z okresu 450-250 p.n.e. i na naczyniach z Chiapa de Corzo (250-1 p.n.e.) odkryto znaki protopisma. Protopismo odkryto też na ceramice z Tical z okresu 300-100 p.n.e. W tymże Tical odkryto także na pewnym malowidle symbolikę kalendarzową. Związki kultury Majów z okresem archaicznym dotyczą również takich zjawisk jak malarstwo, monumentalna rzeźba, ofiary w budowlach.

Zagadnienie gospodarki i ustroju społecznego Majów są rekonstruowane po części dzięki danym z czasów konkwisty (w XVI w. bowiem Hiszpanie zastali na Jukatanie chylącą się ku upadkowi kulturę Majów), po części na podstawie danych archeologicznych. Majowie z czasów konkwisty opierali gospodarkę głównie na uprawie kukurydzy; stosowali żarową technikę uprawy ziemi. Zjawiska te z dużym prawdopodobieństwem można odnieść do okresu klasycznego. Na temat ustroju przypuszcza się, że w okresie klasycznym istniały konfederacje miast — państw (S. Morley, J. E. Thompson, A. V. Kidder). Społeczeństwo było podzielone na klasy. Na jego czele stali władcy religijni i świeccy. Podobnie jak w cywilizacji Teotihuacán istnieje problem, czy ważniejszą rolę odgrywali władcy świeccy czy kapłani; sprawa jest raczej otwarta. Warto nadmienić, że Hiszpanie zastali w Meksyku kilka niewielkich państw, na których czele stali władcy świeccy o częściowych prerogatywach religijnych. Społeczeństwo miało charakter klasowy; istniała arystokracja świecka, religijna i wojskowa oraz rolnicy, łowcy, rybacy, rzemieślnicy, kupcy, a nadto niewolnicy. Trudno jednak pewnie orzec, czy sytuacja z okresu konkwisty odpowiada sytuacji z okresu klasycznego, gdyż Majowie byli w X w. podbici przez Tolteków. Odnośnie do okresu klasycznego większość badaczy jest zdania, że panował ustroj teokratyczny. Gulajew krytykuje to twierdzenie i zwraca uwagę na takie świadectwa, jak przedstawienia władców świeckich na tronie; w ikonografii występuje też często władca z bronią jako zwycięzca. Przedstawienia te mają analogie w krajach starożytnych Bliskiego Wschodu i Egiptu.

Z początkiem VIII w. następuje upadek, którego przyczyny nie są dostatecznie wyjaśnione. Tłumaczy się go różnie. Wysuwano takie motywy jak trzęsienia

ziemi, spadek ilości opadów deszczowych, epidemie, degradacja gleby wskutek ekstensywnej gospodarki wypaleniskowej, wewnętrzne ruchy społeczne. Gulajew uważa, że cywilizacja ta upadła wskutek najazdu wrogich ludów; chodzi bądź o ludy Pipil, bądź o Tolteków.

Inną wielką cywilizacją była Monte Alban — dzieło Zapoteków — trwająca półtora tysiąca lat. Powstała ona na obszarze wyżynnym, między cywilizacjami Majów i Teotihuacán. Również i tu istniały pismo, kalendarz, architektura, kamienne grobowce. Największe zasługi przy badaniu tej kultury położył A. Caso. Według niego najstarsza faza przypada na okres archaiczny (848-115 p.n.e.). Faza druga, krótsza — na ostatnie wieki ery starożytnej. Etap trzeci trwał od przełomu er do około 900 r. Również na temat pochodzenia tej kultury panują rozbieżności. Według jednych stworzyli ją imigranci, według innych miała ona pochodzenie lokalne. Gulajew oczywiście opowiada się za teorią autochtonistyczną. Podobnie jak w poprzednich kulturach również i tu w gospodarce dominowała uprawa kukurydzy, a technika uprawy ziemi była oparta na irygacji poświadczonej już dla okresu archaicznego. Ludność stworzyła państwo i żyła w ustroju klasowym. Pod koniec I tysiąclecia n.e. cywilizacja ta upada wskutek najazdu Miksteków.

Podsumowując powyższe rozważania autor stwierdza, że u podstaw rozwoju cywilizacji Mezoameryki leżał rozwój rolnictwa. Cywilizacje pojawiły się mniej więcej jednocześnie, około przełomu er. Nie można się z tym zgodzić, gdyż wyżej omawiany przykład Olmeków, naszym zdaniem świadczy o nierównomierności rozwoju. Gulajew pisze, że kontakty ze Starym Światem nie miały istotniejszego znaczenia. Już przy omawianiu problemu Olmeków okazało się — naszym zdaniem — że nie można negować przypuszczalnie impulsów ze Starego Świata; ostrożnie mówiąc sprawa ta jest otwarta. Nasze wątpliwości dotyczą też jednostronnego, autochtonistycznego stanowiska Gulajewa, jakie zajmuje on w kwestii powstania cywilizacji u progu nowej ery, albowiem raczej przekonująco wykazano, że Mezoameryka podlegała wpływom azjatyckim od 500 p.n.e. do 200 n.e., tj. w czasie gdy formowały się wyższe cywilizacje. Były to wpływy idące bądź z Indii, bądź z Chin; w ostatnim wypadku najsilniejsze wpływy miały miejsce za czasów dynastii Han (206 r. p.n.e. — 220 r. n.e.). Wpływy obejmowały tylko pewne działy kultury. Na obszar Nowego Świata dostawało się to, co można było przewieźć na statkach, a więc towary luksusowe (w Mezoameryce stwierdzono występowanie kopii przedmiotów powstałych w Azji) oraz idee dotyczące religii i ustroju społecznego (np. P. Kirchhoff wykazał, że kalendarz

ludów Mezoameryki należy do typu znanego w starożytnych Chinach, Indiach i na Jawie)¹⁰. Z niewiadomych powodów Gulajew zignorował prace autorów, którzy pisali o kontaktach między Starym a Nowym Światem. Jak niedawno wykazał T. Heyerdahl kontakty takie mogły być organizowane dzięki prahistorycznej nawigacji, a szczególnie sprzyjały temu wielkie prądy morskie tak na Oceanie Atlantyckim, jak i na Pacyfiku.

W zakończeniu książki autor podkreśla typologiczne zbieżności w zakresie kultur z jednej strony Mezoameryki, a z drugiej Egiptu, Bliskiego Wschodu i Indii, lecz niestety nie wyciąga z tego faktu wniosków. Pisze następnie, że cywilizacje mezoamerykańskie upadły wskutek destrukcyjnych najazdów innych ludów. W X w. n.e. wysuwa się tu na czoło państwo

Tolteków ze stolicą w Tollanie. Ponadto w XI-XIII w. n.e. kształtuje się centrum kulturowe mikstecko-pueblańskie oraz tzw. liga majapańska. W okresie podbojów europejskich Hiszpanie zastali tu trzy kultury: Azteków, Miksteków i pozostałości Majów.

Na zakończenie godzi się pochwalnie podkreślić, że praca Gulajewa wszechstronnie traktuje o zagadnieniach historii ludów Mezoameryki i ukazuje drogi przemian kulturowych. Jest w niej wykorzystana szeroka literatura. Najcenniejszą część stanowią rozdziały poświęcone okresowi formatywnemu (archaicznemu), w którym autor dopatruje się elementów cywilizacji okresu klasycznego. Zaletą pracy jest również postawa krytycznego podejścia do wielu ujęć innych autorów (np. w kwestii periodyzacji kultur) i przedstawienie własnych propozycji. Pozycja ta warta jest przetłumaczenia na język polski.

¹⁰ T. MILEWSKI, *Pochodzenie ludności Ameryki przedkolumbijskiej w odbiciu językowym*, „Etnografia Polska” t. 10; 1966, s. 265-270.

Adres autora:

Dr Zygmunt Krzak, Pologne
00-140 Warszawa, Świerczewskiego 105
Zakład Epoki Kamienia IHKM PAN

Zygmunt Krzak